

УДК 821.161.2-2.09 Жарко

І. В. ЦИПНЯТОВА

ТВОРЧИСТЬ ЯКОВА ЖАРКА РАНЬОГО ПЕРІОДУ ЯК ФЕНОМЕН У ГРОМАДСЬКО-ІСТОРИЧНОМУ Й КУЛЬТУРНО-ЛІТЕРАТУРНОМУ ПРОСТОРИ

У статті зроблено спробу досягнути феноменальності художнього мовомислення маловідомого високоталановитого письменника Я. Жарка – представника українського літературного процесу II пол. XIX – поч. XX ст. Автором розкрито особливості творчого доробку письменника раннього періоду у вимірі історико-культурних і літературно-мистецьких характеристик літературної доби.

Ключові слова: феномен, художнє мислення, рання творчість, жанрові модифікації.

Одним із важливих і актуальних аспектів сучасної літературознавчої науки визнано проблему осмислення доробку письменників, які творили не тільки на теренах України, а й в інших країнах. Відомо, що митці українського слова часто, не змігши адаптуватися до умов громадсько-історичного та культурно-літературного простору, змушені були емігрувати за межі рідної країни, де активно творили, популяризуючи цінності національної культури. Найбільш сприятливими країнами для митців українського слова стали Австралія, Аргентина, Бразилія, Великобританія, Канада, Німеччина, Польща, Словаччина, Югославія, Румунія.

Розселення українців у Росії тривалий час відбувалося в межах загальної унітарної держави – Російської імперії, у подальшому Союзу Радянських Соціалістичних Республік, на територіях Воронежської, Ростовської, Курської, Белгородської, Брянської областей, а також – Кубані. Унікальним і неповторним явищем українського літературного простору визнано феномен української літератури Кубані, який утворює оригінальна творчість Антона Головатого, Якова Кухаренка, Василя Мови (Лиманського), Якова Жарка, Никифора Щербини та інших письменників, творчий доробок яких уперше представлено як цілісне явище у збірнику «Курінь» (Антологія кубанської літератури кінця XVIII – поч. XX ст.), укладеному відомим дослідником творчості українських письменників Кубані Віктором Чумаченком.

Особливий інтерес серед доробку письменників Кубані українського походження становить творчість Я. В. Жарка, поета, прозаїка, талановитого актора перших українських театральних труп, активного діяча народницького руху кінця XIX століття. Незважаючи на багатоплановість літературної твор-

чості і життєдіяльності письменника, головною метою його праці, основною місією і сенсом життя була актуалізація та поширення українських історико-культурних і літературних здобутків і традицій у площині російського літературного простору. Ще до встановлення радянської влади митець, керуючись такою місією, встиг видати шість поетичних збірок («Перші ліричні твори», «Байки» та ін.) одну прозову збірку («Оповідання»), а також низку брошур публіцистичного, краєзнавчого і науково-популярного змісту, близько п'ятдесяти статей у періодичних виданнях. Декілька сотень його творів залишились у рукописних варіантах (цикли віршів «Боротьба», «По сумній дорозі», збірки «Молодик. Пісні та думи», «Оповідання. Книжка друга», «Зарік»).

З огляду на це, викристалізовується наукова проблема осягнення феномена Якова Жарка у громадсько-історичному й культурно-літературному просторі XX ст., яка й аргументує доцільність і актуальність статті.

Життєдіяльність і творчий доробок Якова Жарка, незважаючи на його значимість і актуальність, донині є малодослідженим. Маємо лише епізодичні розвідки у контексті дослідження творчості письменників діаспори таких дослідників, як В. Бурбела, В. Крикуненко, В. Чумаченко, С. Пінчук. Деякі питання, пов'язані із осмисленням творчого феномену Я. Жарка в контексті осмислення літературних традицій представлено у працях А. Гуляка, Є. Нахліка, П. Хропка та ін. Проблема ж осягнення ранньої творчості письменника як історико-культурного і літературного феномену залишається недостатньо висвітленою.

Зважаючи на це, у межах пропонованої публікації ставимо за мету розкрити особливості творчого доробку письменника раннього періоду.

Студіювання творів Якова Жарка переко-нує в справедливості міркування дослідників, що художній доробок поета – це своєрідне й оригінальне явище, вплетене у канву суспільних і літературних проблем літературної епохи II половини XIX – першої третини XX століття. Як слушно підмітив В. Бурбела, літературна спадщина письменника є однією з найпомітніших поміж так званих «білих плям» в історії всієї української літератури» [1].

Простежимо феномен творчого мислення письменника на прикладі специфічних ознак лірики раннього періоду. Зі свідчень близьких відомо, що Яків Жарко з 1878 р. почав писати українські та російські вірші, результатом його перших творчих спроб стала дещо стилістично та «художньо нерівна» книга «Перші ліричні твори. Ч. 1» (Полтава, 1884). У збірці представлено твори громадянського звучання («До України»), особливо широко – пейзажну та інтимну лірику («Ставок маленький серед гаю», «Хмари», «Ранок», «Вечір», «Долиною вітер віє...», «Нащо жить, як миленька забула...», «Кохання», «Любивсь я щиро, вірно», «З другом мене розлучили» та ін.), історичні пісні на теми козацького минулого України («Козак», «Далеко поїхав козак на чужину», «Чумакова доля»).

Лірика поета має широкий ідейно-тематичний та проблемно-естетичний діапазон: поезія інтимна, пейзажна, громадсько-політична, медитативно-філософська, з відповідно широким, різноманітним обсягом виразально-зображальних засобів.

Ознайомлення з поетичним доробком письменника раннього періоду дозволяє відмітити такі важливі для поезії компоненти, як суб'єктивність переживання й об'єктивну предметність, поєднання емоційного й раціонального начал. Поезія Я. Жарка чарує щирістю почуття, бадьорими, життєстверджуючими настроями.

Збірка відзначається й широким жанровим діапазоном: поряд з класичними формами ліричного вірша в книзі вміщено пісню, баладу, елегії та епітафії, дві поеми («Челядка» і «Переселенці»). Виявляється і подальша наскрізна тенденція до об'єднання віршів у цикли, прикладом чого є цикл «В Україні», що об'єднує десять поезій.

Лірика письменника 80-х рр. XIX ст. здебільшого витримана в дусі української народ-

ної пісні чи українського романсу, легко вкладається в цикли, де простежено рух і розвиток почуття, його злети й спади, радісні й сумні моменти, де славиться життєстверджувальна, вітальна сила кохання, – наближаючись настроєво до творів збірки «Зів'яле листя» І. Франка, «Книги пісень» Г. Гейне. Легкий, граційний стиль (переважно трьохстопний ямб і хорей) відзначає пісні кохання, поезії-романси «Та що це сталося зі мною», «У моєї чарівниці», «Ген на синій стелі неба», «Розцвіли в саду жерделі», «Я приніс тобі волочки», «Ти сказала: «Мій коханий!». Народнопісенними порівняннями, фольклорними вишуканими й водночас усталеними образами окреслюється краса милої: «У моєї чарівниці / Сині очі, як зірничі, / Як коралі, ніжні губки / В білосніжній голубки. / Як пшениці світлий колос, / Шовком пада довгий волос, / Як шнурочки, чорні брови, / Личко гарне до любові» [Цикл «Amor tea» (мов кохання), – Відділ рукописів і текстології інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Ф. 113. Неопубліковані твори Я. Жарка]. Кохана дівчини прагне повернути юнака на твердий ґрунт життя – до щоденних справ, навчання. Відтак, у пісню кохання влітаються ноти світлого гумору: «Приймайся швидше за Гомера, Тригонометрію бери!» – та в діалозі здорового глузду з коханням перемагає останнє. Це невласне пряме мовлення – загальний прийом (характерний і для фольклору, і для авторської творчості Я. Жарка) процесу діалогізації лірики, що впливав на формування суб'єктивного неосинкретизму, «який у свою чергу корінням сягав фольклорного суб'єктивного синкретизму» [6, 36]. Свого апогею почуття кохання досягає у творчому мисленні митця тоді, коли ліричний герой усвідомлює його взаємність. У результаті цього – в юнака «виросли крила орлині», світ засяяв діамантами, перетворився на казку – зацвіли квіти, «навкруги усе засяяло», «пісня гучно задзвеніла», від зворушення «захитався я, мов п'яний...». Найніжніше, найкраще людське почуття оживило всі вітальні сили і людини, і природи.

Активізація, підсилення почуттів, емоцій відбивається і на творчості героя. Коли кохана вражено запитує: «Де ти співів тих набрався?» – ліричний герой відповідає: поезії він навчився від усього суцього: «від сонця», «від

блискучих зір злотистих», «від небес прозорочистих», «від землі з її красою», від вітру, темного лісу, степу, квіток. Та головне – їх зродило кохання до прекрасної дівчини, чистота й краса душі коханої.

Як зазначає М. Ткачук, в останні десятиріччя ХХ ст. літературна критика, відмовившись від уявлень, що йдуть від Гегеля, про те, що «ліричний твір є безпосереднім висловлюванням ліричного «я»..., автобіографічним висловлюванням автора», окреслює суб'єктивні форми вираження авторської свідомості ширше: в поетичному творі постає власне автор, автор-оповідач, ліричний герой, герой «рольової» лірики [6, 34].

Вибудовується концепція взаємодії суб'єкта зображення з об'єктом зображення та адресатом. Таке багатоголосся («я» – «ти» – «він») часто трапляється в інтимній ліриці Я. Жарка, що урізноманітнює особистісні мотиви його інтимної поезії.

Поезія кохання, образ коханої доповнюються у митця чистим і світлим образом природи – пейзажною лірикою. Це, як правило, поетичні мініатюри («Місяць в небесах», «Дві зірочки в небі», «У темнім лузі», «Заснуло серце тихо», «Якщо маком золотистим») та поезії романсового характеру («Важко зітхають троянди», «Чого так пов'яли фіалки пахучі», «Зірка вечірня», «Падає, падає наче сніжинки», «Мені вчувається твій голос»).

Пейзаж нерідко контрастує зі станом людини. Так, сцени гіркого селянського наймитського побуту не раз змальовуються поетом на тлі розкішного літнього ранку, коли «крайнеба полум'ям пала», «упала срібная роса...» Та не помічають цієї дивної краси селяни, «за плугом важко ідучи», яких уособлено в художніх образах старого чабана, заспаного малого підпасича.

У ранній творчості Я. Жарка поряд із легкою і чистою інтимною та пейзажною лірикою наявні твори на тему соціальної і національної неволі українського народу, зокрема нужди і голоду селянства, що тяжко працює на чужій – не своїй ниві. Дещо бадьорішу тональність бачимо в циклі поезій Я. Жарка «Боротьба», співзвучному з громадянською поезією М. Старицького, С. Черкасенка, О. Олеся, Лесі Українки. Тут поезія Жарка, ніби відгукує на пораду І. Франка наблизити

процес мистецького відтворення світу до гострих суспільних вимог, перейти в поезії до потреб громадських, потреб народу, виразно соціологізується й політизується, в ній дедалі виразніше постають картини суспільного лиха, нужди, безвиході для трудящої людини, як і спроб боротьби й опору, протесту («Малюнок», «За ґратами», «В тюрмі», «Стіна», «Свобода», «Мовчать гудки», «Погребний марш» та ін.), навіть коли це загрожує свободі або й життю людини-борця. Зокрема, в поезії з нейтрально-естетичною назвою «Малюнок» постає похмура картина життя (а точніше – убогого існування) робітника, що може викликати в душі людини лише біль і скорботу, а відтак – заперечення, протест. Тут вирізняються яскраві образи голодних, вічно сплаканих дітей, яких батько, працюючи на поденщині, не може забезпечити шматком хліба.

Епоха революції 1905 р. з її людськими втратами, арештами, репресіями породжує поезію боротьби і підпілля, виводить на перший план образ революціонера, який залишається незламним у своїх прагненнях соціальної справедливості, свободи і в ув'язненні. Такі мотиви наявні в поезії Я. Жарка «За ґратами», «В тюрмі», «Стіна», «Свобода», «Мовчать гудки» та ін. Самодержавна імперія постає у його творчості в символічному образі страхітливого хижого двоголового птаха, що сидить на глухій стіні, закриваючи собою сонце.

Символічно-осаяним натомість є поетичний образ свободи. Герої-борці побожно простягають до неї руки, кидають в її огонь «скарби своїх думок», готові терпіти муки, аби наблизитися до свого кумира «хоч на крок». Хвилює Жарка і тема соціального становища фабричних, заводських робітників-пролетарів, що борються, виступають проти гніту «з піснями волі на устах», ідуть на бій з криками «На барикади!» («Люблю», «Мовчать гудки»). Картина революційної епохи вимальовується тривожною, похмуро-трагічною, але в ній нуртує сила і завзяття трудових низів, що здатні змінити своє життя.

У громадсько-політичній ліриці літератури цього періоду бачимо захист і відстоювання національних прав українського народу, гасел рівності, свободи, заклики до руйнування прогнилих засад антигуманного суспільства.

Яскравим зразком такої поезії є цикл віршів Я. Жарка «Боротьба», а також соціально-політична лірика пізнішого часу.

Особливо сильне враження своїм трагічним пафосом, багатою тропікою викликає поезія Я. Жарка «9 січня 1905 року». Повільно, яскраво-зримо розгортаються події. Спочатку – тло, яскрава пейзажна замальовка, сповнена тривоги, відчуття кривавих подій: «Морозний ранок. Загорілась червоно-огненна зоря». Виникає персоніфіковано-цілісний образ «її»: маси, юрби людей, натовпу, що рухається до царського палацу на чолі з пастирем-священником. Яка мета цього потужного, але мирного походу?

Поет відтворює фрагменти загальної картини в коротких, уривчасто-схвильованих називних реченнях: «Ось площа...», «Ось царські палати...», «Ідуть... Ідуть», «А війська як багато...», «І сивоусий генерал...» Відчуття наближення розправи з повсталими перемежовується медитаціями, внутрішнім мовленням спостерігача-наратора: «Він вийде, їх щоб розпитати...», «Вони так вірили в царя», «І жах піднявся у морозній млі...» А події розгортаються все швидше: сивовусий генерал «кричить завзято «плі!», «Кіннота буйно понеслась», «І гостра шашка в лисий череп І в кучері до пліч вп'ялись!» Завершують схвильовану оповідь метафоричні картини великої узагальнюючої сили: «І до царя палат високих З робочих трупів міст пославсь»; «Його корону кров народу Потокотемним облива...».

Як слушно зауважує літературознавець В. Бурбела, цикл «Боротьба» засвідчує, що Я. Жарко вже на початку літературного шляху був одним з найрадикальніше настроєних поетів свого часу. Захоплює в цих віршах сила та виразність поетичного почуття – обурення і пристрасті, гніву й болю; поезії нітрохи не поступаються «Пісням про волю» Лесі Українки, також присвяченим подіям революції 1905–1907 рр. Ці поезії цілком співзвучні з соціально наповненою лірикою І. Франка, П. Грабовського, М. Старицького, а також модерністів М. Вороного, О. Олеса, М. Чернявського, С. Черкасенка. Близькою є і їхня наскрізна метафорика і символіка.

У циклі «По сумній дорозі» пануючі настрої суму, резигнації, розчарування, як і вітальні, життєстверджуючі мотиви постають у метафоричних образах сонця («...свобода Блиснула сонцем для народу»), вихора, грому, змій-блискавиць – страшних чорних сил, що

загасили його, – передано перебіг революційних подій і настроїв, що їх супроводжували: від надії – до безнадії («Настав великий час свободи», «Грім ревів», «Сумно пшениця гойдається в полі», «Як в великій панорамі та ін.»).

Характерне для цієї поезії й широке використання алегоричних і символічних образів (у Жарка це двоголовий хижий орел – символ царизму, самодержавної влади; стіна, ґрати – алегоричні атрибути політичної несвободи, «люд без прав – то купа гною» та ін.).

З особливим пієтетом і чутливістю звучить у Я. Жарка тема України. Краса, ніжність і велич української природи у поета традиційно сплітається з темою трагедії нездоленого, уярмленого народу України; інколи в цих віршах з'являються виразні ремінісценції з Т. Шевченка. У віршах «Хмара», «Я жив у саяві мрій злотистих...», «Умру-засну – ридать не будуть», «Степи безкраї України», «Упав спокій на тихі жовті ниви», «Ще осінь тепла небо голубила» оспівується краса рідного краю.

І знову й знов стан природи навіть поетові думки про тяжке суспільне, політичне життя, а безвідрадні соціальні мотиви емоційно забарвлюють в похмурі кольори сприйняття довколишнього світу, природи. Живий, яскравий образ природи, що інколи переходить в алегорію чи символ, був характерний в цілому для поезії 80–90-х років, а для лірики Я. Жарка зокрема.

Наведені у статті приклади оригінального художнього мовомислення письменника формують первинне уявлення про феноменальність його творчого доробку й постаті на тлі національного і світового літературного розвитку. Розпорошені у різних національних літературах високохудожні тексти українських письменників переконують у наявності цінних здобутків і традицій вітчизняної літератури, що розвивалася на теренах колишнього радянського союзу. Звідси окреслюється перспектива подальших наукових розвідок – дослідження соціокультурних текстів Якова Жарка пізнього періоду творчості, позаяк у пропонованій статті ми спробували досягнути лише незначну частинку цієї складної проблеми, позначити й описати лише окремі стильові доміанти художнього мислення митця українського слова.

Список використаної літератури

1. Бурбела В. А. Яков Жарко — сатирик: выступление на научно-теоретической конференции «Два века кубанской литературы» (1792–1992) [Электронный ресурс] / Виктор Бурбела. — Краснодар, 1993. — Режим доступа : <http://kobza.com.ua/51-informacija-analika/biblioteka-ukrajinskoj-literatury/3873-odyn-yz-mnogyh.html>
2. Козак Мамай : учебн. пособ. : хрестомат. по укр. л-ре / сост. В. В. Олифиренко, В. К. Чумаченко. — К. — Донецк — Краснодар, 1998. — 376 с.
3. Крикуненко В. Г. Украинская литература : российский адрес // Литературное зарубежье : проблема национальной идентичности. — Вып. 1. — М. : Культура, 2000. — 298 с.
4. Курень : Антология кубанской литературы конца XVII — начала XX веков / сост. В. К. Чумаченко. — Краснодар, 1994. — 567 с.
5. Пінчук С. Неопубліковані сонети Я. Жарка/ Сергій Пінчук // Укр. літературознавство — 1970. — Вип. 8. — Львів. — С. 185—187.
6. Ткачук М. П. Українська поезія останньої третини XIX століття : основні тенденції розвитку й естетична стратегія : навч. посібн. / М. П. Ткачук. — Тернопіль : ТДПУ, 1998. — 80 с.
7. Ципнятова І. В. Творча палітра оригінального українського письменника Якова Жарка/ Ципнятова І. В. // Наука і сучасність. Зб. наук. пр. НПУ імені М. П. Драгоманова. — Т. 46. — Філологія. — 2004. — С. 275—280.

И. В. ЦИПНЯТОВА

ТВОРЧЕСТВО ЯКОВА ЖАРКО РАННЕГО ПЕРИОДА КАК ФЕНОМЕН В ОБЩЕСТВЕННО-ИСТОРИЧЕСКОМ И КУЛЬТУРНО-ЛИТЕРАТУРНОМ ПРОСТРАНСТВЕ

В статье предпринята попытка постичь феномен художественного мышления малоизвестного талантливого писателя Я. Жарко – представителя украинского литературного процесса II половины XIX – начала XX в. путем анализа его произведений раннего периода. Автором раскрыты особенности творческого наследия писателя в измерении историко-культурных и литературно-художественных характеристик литературной эпохи.

Ключевые слова: феномен, художественное мышление, раннее творчество, жанровые модификации.

I. TSYPNJATOVA

YAKIV ZHARKO'S WORK OF THE EARLY PERIOD AS PHENOMENON IN HISTORICAL-CULTURAL, LITERARY AND ARTISTIC SPACE

The article is an attempt to comprehend the phenomenon of artistic thinking of little-known writer talented Ya. Zharko - representative of the Ukrainian literary process in the second half of XIX – beginning of XX century by reviewing the works of the early period. The author reveals the features of the creative heritage of the writer in the measurement of the historical-cultural and literary and artistic characteristics of literary epoch. The article gives examples of original artistic thinking writer form the initial submission of phenomenon his creative heritage and the figures on the background of national and world literary development.

Key words: phenomenon, artistic thinking, early work, genre modification.

Стаття надійшла до редколегії 10.09.2013 р.

УДК 821.161.2–94.09«199»

Т. Ю. ЧЕРКАШИНА

ІДЕЙНО-ХУДОЖНІ ДОМІНАНТИ УКРАЇНСЬКОЇ АВТОБІОГРАФІКИ 1990-х РОКІВ

Статтю присвячено розглядові ідейно-художніх особливостей української автобіографічної прози останнього десятиліття XX століття. На прикладі автобіографічних творів Л. Лук'яненка, Г. Горда-севич, В. Дрозда, Р. Іваничука, А. Дімарова і М. Руденка; досліджуються особливості авторської саморепрезентації, розширення і звуження особистого простору автобіографів і под. Констатується, що українська автобіографічна проза 1990-х років поєднала традиції громадсько орієнтованої і в той же час глибоко психологічної автобіографіки.

Ключові слова: автобіографія, саморепрезентація, еволюція внутрішнього Я, образ системи, особистий простір.

Українська мемуарно-автобіографічна проза є цікавим і самобутнім літературним явищем, яке в процесі свого еволюційного розвитку протягом XX століття, пройшло кілька етапів розвитку – від розвою на початку

XX століття, тенденційності й ідеологічної заангажованості в добу радянської літератури, та поступового відродження традицій щирої й правдивої оповіді протягом 1980–1990-х років. І саме аналіз ідейно-художніх доміант